

A gyakorlat szempontjából felmerülő vállalatgazdaságtani problémák

© ILLÉS Mária

Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Miskolc

vgtilles@uni-miskolc.hu

A vállalati gazdaságtan funkciói között szerepel az eredmények tanácsadási jellegű hasznosíthatósága is. Az előadás a hasznosíthatóság terén felmerülő fő problémákat foglalja össze. Rámutat, hogy a tudomány eredményeinek gyakorlati hasznosíthatóságát főképpen terminológiai problémák, a mikroökonómia egyes összefüggéseinek mechanikus átvételei, a gyakorlattól idegen pénzügytani gyökerekből kisarjadó módszertani ajánlások, valamint magának a diszciplínának a tudományosan tisztázatlan, megoldatlan kérdései nehezítik. Ezek rendbetétele a kis- és közepes vállalatok szempontjából különösen jelentős, mivel módszertani elmélyedésre, kutatásra itt általában szűkösek a lehetőségek.

Bevezető

Az egyes diszciplínáknak viszonylag önálló kutatási területe, kutatási célja, szemléletmódja és kategóriarendszere van. A vállalati gazdaságtan a vállalatok működését és fejlődését a környezeti kölcsönhatások figyelembevételével vizsgálja. Jelentős súlyt képvisel a gazdálkodási, gazdálkodás-módszertani összefüggések és a döntés-előkészítési módszerek vizsgálata, valamint a vállalati viselkedés törvényszerűségeinek feltárása. Absztrakciós szintje viszonylag alacsony, eredményeinek jelentős része – az adott vállalat sajátosságaihoz igazítva – közvetlenül hasznosítható a vállalati gazdálkodásban. A szóhasználat jellemzően összhangban van a vállalati gazdálkodás szóhasználatával (Illés, 2005).

A vállalati szakemberek ismereteik egy részét a szakirodalomból merítik. Ez igaz a gazdálkodási területre is, ahol a *vállalati gazdaságtan* három szempontból is érdemi szerephez juthat:

- tájékoztatás, továbbképzés – az élethosszig tartó tanulás egyik forrása,
- tanácsadás, ötletadás az általánosság szintjén,
- összekötőkapocs a vállalati szakembergárda és a tanácsadók között.

A közvetlen hasznosíthatóság szempontjából a tanácsadási, ötletadási funkció a legjelentősebb (Illés, 2008).

Az előadás célja e tanácsadási funkció hatékonyságát zavaró főbb tényezők áttekintése. A terjedelmi keretek szűkösek. Ezt a szerző a korábbi publikációi ide vonatkozó részeinek tézisszerű összefoglalásával oldja fel.

Szóhasználat

A vállalati gazdaságtan szóhasználata világszerte gyakorlat-közeli, azonban meglehetősen laza. Előfordulhat, hogy egy elnevezés többféle tartalmat takar, és az is, hogy egy adott gazdasági tartalomra többféle elnevezést alkalmaznak. Ennek a zavaró hatása megfelelő szövegkörnyezet és körültekintő magyarázatok mellett csökkenthető. A magyar nyelvű szóhasználatban a zavaró elemek súlya nagyobb. A főbb okok: az un. közvetett gazdaságirányítás rendszerében, a szabályozás során a hatóságok (akár csupán taktikai célból) gyakran átnevezték a korábban már használatos kategóriákat. A hivatalos szóhasználat változó diktátumai a rendszerváltást követően mérséklődtek, viszont az új körülmények hatására, és ezen belül is elsősorban az un. tükörfordítási gyakorlat térhódítása révén új lendületet vett a vállalatgazdasági kategóriák körültekintés nélküli átkeresztelése. A külföldi (ezen belül is főként az angol nyelvű) szakirodalom beáramlásával a „szakfordítók” igen gyakran figyelmen kívül hagyták a már meggyökeresedett kategóriákat, és tükörfordítást alkalmaztak. Ennek egyik legzavaróbb példája, hogy a forgótőke angol elnevezését, a „working capital”-t működő-tőkének fordították, fordítják. Holott a működő-tőke angol neve: capital employed. A tükörfordítási gyakorlatnak betudhatóan számos új keletű szaknyelvi kreációval is találkozhatunk (Illés, 2005).

A vállalati gazdálkodás funkcionális részterületeinek önállósuló, és esetenként más diszciplínákkal jelentősen összefonódó fejlődése a vállalati gazdaságtanétól eltérő diszciplináris jegyekkel is gazdagítja a gazdálkodást (mint például a humán erőforrás-gazdálkodás vagy a marketing esetében). Ez a világszerte érvényesülő tendencia önmagában nem keletkeztet zavaró hatást. Viszont a gazdálkodás funkcionális részterületeinek (pénzügy, számvitel, humán erőforrás-gazdálkodás stb.) fejlődése során nem jellemző a körültekintő kategóriaválasztás és kategória-használat, ami töredezetté teszi a gazdálkodást, zavarhatja a gazdálkodás egészét átfogó tudományos vizsgálódást, a közölt kutatási eredmények egyértelműségét (Illés, 2008).

Közismert sajátosság, és számos félreértés forrása, hogy a vállalati gazdaságtan több alapvető kategóriájának a neve mikroökonómiában is szerepel, de az azonos elnevezés mögött a gazdasági tartalom eltérő. Ennek a kérdéskörnek a mélységeit a mikroökonómia és a vállalati gazdaságtan területén azonos elnevezéssel alkalmazott, ámde különböző tartalommal bíró „fedezeti pont” részletes összehasonlítása révén mutattam be (Illés, 2011).

Mikroökonómiai összefüggések mechanikus átvétele

Elsősorban az angol nyelvű vállalatgazdaságtani irodalomra jellemző a mikroökonómiai összefüggések kisebb-nagyobb arányú mechanikus átmásolása, átvétele. Ez főként a vállalati gazdaságtan hitelességében, eredményeinek gyakorlati alkalmazhatóságában keletkeztethet nem jelentéktelen kétségeket. Ide sorolható például a nagy gyakorisággal átvett U alakú költségfüggvények rutinszerű megszerkeszthetősége és gyakorlati alkalmazhatósága, vagy a termelési tényezők tetszőleges oszthatóságát feltételező isoquant görbék valóságos vállalati adatok szerinti leképezhetősége, döntési információként való hasznosíthatósága. Megjegyzendő: a mikroökonómiának nincs gazdasági tanácsadási funkciója, ilyen jellegű törekvések sem jellemzőek (Illés, 2011, és 2012/b).

Pénzügytani ajánlások a vállalatok számára

A vállalati gazdálkodás funkcionális részterületének tekinthető a pénzügyi gazdálkodás is, s így a vállalati gazdaságtan szerves részét képezi. A vállalati pénzügyek stúdium azonban meglehetősen határozottsággal függetlenedett a vállalati gazdaságtantól, és egy olyan pénzügytannak a részeként jelenik meg, mely jelentős részben mikroökonómiai, illetőleg közgazdaságtani alapokon építkezik (de ez többnyire nem válik nyilvánvalóvá). Sok esetben jelentős megközelítésbeli és tartalmi ellentmondások vannak a vállalati gazdaságtan és a pénzügytan megállapításai, módszertani ajánlásai között. A problémát nem a mikroökonómiai gyökérezet, hanem az innen kisarjadó tantételeknek a vállalatok számára történő ajánlása jelenti (Illés, 2012/b).

A nettó jelenérték szerinti rangsorképzés

A pénzügytan preferált gazdaságossági mutatója a nettó jelenérték. Ez azonban (a pénzügytani ajánlásokkal ellentétben) csak tipikus hozadéksorú projektek esetében vezet egyértelmű eredményre (Illés, 2007/b). Rangsorképzésre még tipikus hozadéksor mellett sem alkalmas, mert három összefüggésben is torzítást tartalmaz. Ezeknek a torzításoknak a szisztematikus kiküszöbölése révén a nettó jelenérték egyfajta rátává, méghozzá a belső kamatláb és a kalkulatív kamatláb egyfajta különbségévé alakul át. E rátakülönbség szerinti rangsor – azonos kockázat mellett – megegyezik a belső kamatláb szerinti rangsorral. Ebből a szempontból eltűnik a két módszer előnyösségi sorrendje, de kizárólag csak akkor, ha a torzító hatásoktól való megtisztítás megtörténik. Ha a kockázati szint eltérő, akkor a rátakülönbségek szerinti rangsor lehet a mérvadó (amit egyszerűbb a belső kamatláb és a kalkulatív kamatláb különbségeként meghatározni). Ezekről a rangsorokról bizonyos esetekben célszerű eltérni, ami a beruházási változatok tőkekülönbözeteire számított kritikus tőkejövedelmezőségi ráta és annak teljesíthetősége alapján dönthető el (Illés, 2012/a, 2012/b).

A nettó jelenérték és a részvényesi érték kapcsolata

Gyakori pénzügytani állítás, hogy a nettó jelenérték más gazdaságossági mutatókhoz képest magasabb rendű (superior) többek között azért is, mert a nettó jelenértékek sorrendje szerinti döntés elvezet a részvényesi érték maximálásához. Bizonyítható, hogy a jelzett maximálás csak akkor teljesül, ha a hitelfelvételi lehetőség korlátlan és az újra-befektetés hozamhatása megegyezik a kalkulatív kamatláb szerinti hozamelvárással. A valóságban ilyen feltételek nem érvényesülnek. A vállalatok számára a hitelhez való hozzájutás lehetősége nem korlátlan, és eltérőek a tőke-visszaforgatás jövedelmezőségi lehetőségei. A nettó jelenérték szerinti rangsorolás általános esetben nem vezet a tőkejövedelmezőség hosszú távú maximálásához, s így a részvényesi érték maximálásához sem (Illés, 2012/b).

A hiteltőke hozamkövetelményének sajátos értelmezése

A pénzügytan egyik alaptétele, hogy a hitel hozamelvárásaként csupán a kamatmegtérülést kell felszámítani, minthogy a hiteltőke tulajdonosa csupán ennyit vár el tőle. Az alaptétel nem veszi figyelembe, hogy a hitelből megvalósított gazdasági akciók kockázatát a hitel felvevője vállalja a saját tőke terhére, tehát a kockázatvállalás ellenértékének is nála kell megtérülnie. Ha a hitelre vonatkozóan csupán a kamat térül meg, nem teljesül az opportunity cost elve szerinti megtérülési követelmény, vagyis ekkor a hitelből finanszírozott tevékenység eleve gazdaságtalan (Illés, 2002, 2004, 2007/b).

Az „éves költség-egyenértékes” a mai pénzügytani irodalom alapján meglehetősen zavaros kategóriának látszik. Többnyire az évi átlagos tőke- és üzemeltetési költség összegként azonosítható. A mutató lényeges tartalmi sajátossága, hogy rendre a tulajdonosi struktúrától független kalkulatív kamatláb felhasználásával számszerűsítik, miközben a nettó jelenértéket a tőketulajdon jellege szerint differenciált tőkehozam-követelmény, vagyis a WACC alapján határozzák meg. Tehát a kiadások átlagos megtérülési követelményénél alkalmazott kamatláb elvileg tér el a nettó jelenérték számításánál alkalmazott megtérülési követelménytől. Az eltérésre nincs magyarázat (Illés, 2007/c).

A hitelkamat, mint „adó pajzs”

A hitelt adóelőny-biztosító konstrukcióként is értelmezi a pénzügytan. Az adóelőny a következőképpen foglalható össze: A hitelkamat csökkenti az adózás előtti eredményt, így adómegetakarítást hoz létre, amit a vállalat kihasználhat. A megközelítés nem logikus, sőt szellemiségének átvételétől inkább zavarteltő hatás várható. Tekintettel arra, hogy a hitelkamat nem a nyereségadóból, hanem a potenciális nyereségből finanszírozódik, általa nem csak a nyereségadó, hanem az adózott nyereség is csökken. Ebben az összefüggésben egyáltalán nem előny a kisebb nyereségadó. (Továbbá a hitel növeli a saját tőke kockázatát, és csökkentheti a vállalati döntések önállóságát.) A hitelkamat adóelőnyt biztosító hatásának ez a felfogása olyannyira torz, hogy vállalati körben nem várható tömeges megtévesztő hatás. Viszont tapasztalataim szerint az oktatásban jelentős szemlélettorzító hatást eredményez (Illés, 2007/a).

Diszciplináris problémák, félreorientáló ajánlások

A vállalati gazdaságtannak vannak megoldatlan kérdései, és vannak hosszú idő óta meggyökeresedett, nem bizonyított, dogmatikus jellegű, és egyben félreorientáló hatású tételei, ajánlásai is.

Jövedelmezőségi mutatók

Napjaink vállalatgazdaságtani irodalma világszerte meglehetősen eklektikus, illetőleg határozatlan abban a kérdésben, hogy melyik jövedelmezőségi mutató jellemzi legjobban a vállalati gazdálkodás színvonalát. Elemzési célra nagyon sok

jövedelmezőségi mutató használható fel (megfelelő hozzáértéssel). Abban az esetben viszont, ha a jövedelmezőségi mutatót a gazdálkodás színvonalának jellemzésére kívánjuk felhasználni, látni kell, hogy csak azok a mutatók mentesek a szisztematikus torzítástól, melyek a megtérülési követelményből levezethetők. Magántőkés elven működő vállalatokra a megtérülési követelmény statikus változata a következő: a bevétel legyen legalább akkora, mint a felhasznált erőforrások értékének és az osztóke kalkulatív kamatláb szerinti hozamelvárásának az összege. Az ebből az összefüggésből levezethető mutatók két jelentősebb változata (a jó gazdálkodás küszöbértékének jelzésével):

$$\frac{\text{Nyereség} + \text{Hitelkamat}}{\text{Összes tőke}} \geq \text{Kalkulatív kamatláb};$$

$$\frac{\text{Nyereség} - \text{A saját tőke használatának ára}}{\text{Összes tőke}} \geq \text{Rizikó prémium elvárási ráta.}$$

A felső egyenlőtlenségben szereplő tört valójában a klasszikus ROI mutatószáma, melyet 1914-ben dolgozott ki Donaldson Brown, a DuPont cég szakembere. A második tört a múlt század nyolcvanas éveinek elején bukkant fel a német szakirodalomban. A két mutató alapján belátható, hogy az osztóke-arányos nyereség mutatószáma figyelmen kívül hagyja a tőkehozam egy részét, vagyis a hitelkamatot, s emiatt torzít. A saját tőkére vetített nyereség rátája viszont többek között eltekint attól, hogy a felvett hitel is hatott a nyereség összegére: jól jövedelmező vállalat esetén növelve, alacsony jövedelmezőségű vállalat esetén csökkentve azt. Az árbevétel-arányos és költségarányos jövedelmezőségi mutatók nem kompatibilisek a magántőkés elven működő vállalatok hajtóerejével (Illés, 1985, 2002).

Az árarányos fedezet szerinti rangsorképzés

A vállalati gazdaságtan egyik legproblematisabb módszertani ajánlása (világviszonylatban is) a termékek árarányos fedezet szerinti gazdaságossági rangsorképzése a termelőszférában. Az ajánlások szerint általában a klasszikus termékfedezet szerepel a számlálóban, és az ár a nevezőben. Így a cél szempontjából határozottan torz a mutató nevezője és rendszerint torz a számlálója is.

Az ár – a megtérülési struktúrát tekintve – költségmegtérülésből és nyereségből áll. Több termék esetén ez az árstruktúra nehezen becsülhető. Az árstruktúra alapján látható, hogy az árarányos viszonyítási alap elsősorban azért torzít, mert az ár- és költségarányok messze nem azonosak a tőkeigény-arányokkal. A feldolgozóiparban általában az anyagköltség a legnagyobb súlyt képviselő költségelem, ami termékenként, tevékenységi területenként igen nagy szórást mutat, és összege nagymértékben független a tőkeigénytől. Természetesen van tőkeigénye, de az anyagfelhasználás és a tőkeigény közötti átjárást a forgási sebesség mutatja, amely a készletgazdálkodási politikák, és a gyártási átfutási idők különböző voltából adódóan igencsak nagy szórást mutathat.

A klasszikus termékfedezet (egységár – fajlagos proporcionális költség) alapvetően a volumen-elmozdulás nyereségkihatásainak becslésére alkalmas. Összehasonlítás esetén nem célszerű elvonatkoztatni attól, hogy technológia-

igényesebb termékeknek – oksági alapon számítva – nagyobb arányú a fix költség megtérülési követelménye. A klasszikus termékfedezetnek a rangsorképző mutatóban való szerepeltetése tehát módszertanilag nem korrekt, a nagyobb arányú termékfedezet mögött akár veszteség is lehet.

Az árarányos fedezet szerinti rangsorképzésnek jelentős szerepe volt abban, hogy a múlt század nyolcvanas éveinek első felében, Magyarország egyes termelő-ágazataiban a bér munka aránya egészségtelen mértékűre fokozódott (Illés, 1985, 2002).

A módszert a mai publikációk egy része eleve támogatólag értelmezi, más része a gyakorlatra hivatkozva, állásfoglalás és szakmai értékelés nélkül mutatja be. Egyes hazai tankönyvekben az árarányos fedezet szerinti rangsorképzés ajánlása ma is jelentős súllyal szerepel.

Ár- és költségarányos teherelosztás

Az árarányos hozammérésnek tükörproblémája az ár, vagy költségarányos teherelosztás. Ez érintheti a termékek, üzletágak, profitcenterek stb. közötti költségfelosztást, és a termelőszféra haszonkulcsos árképzésének problematikáját is. Az előbbieknél a terhelés indokoltági arányai és a költségarányok eltérése, a haszonkulcsos árképzésnél az eredendően tőkearányos hozamelvárás és ennek költségarányos szétterhelése jelenti az ellentmondást (Illés, 1998, 2002).

A jövedelmezőségi követelményektől eltekintő keresztmetszet-vizsgálatok

A vállalati gazdaságtan költséggazdálkodással, költségtani kérdésekkel foglalkozó munkáiban a keresztmetszet-vizsgálatok (vagyis az egy-egy adott évet érintő adatbázison alapuló vizsgálatok) dominálnak. Az alkalmazott módszertani bázis szinte általános jellemzője, hogy elvonatkoztat a kalkulatív kamatláb szerinti hozamelvárás felszámításától. A megtérülési követelmények nem tartalmazzák a tőkeigény nagyságától függő nyereségkövetelményeket, holott a nagyobb tőkeigényű változat nyereségkövetelménye nagyobb összeggel emeli meg a megtérülési követelményt. A diszciplína ellentmondásosságát jelzi, hogy a beruházás-gazdaságossági számítások rendre felszámítják a kalkulatív kamatláb szerinti hozamelvárást, a beruházási (technológiai) változatok költségtanban alkalmazott összehasonlítása viszont világszerte eltekint ettől (Illés, 2009).

A technológiai változatok költségtanban alkalmazott összehasonlítása során olyan vizsgálattal is találkozhatunk, mely azt keresi, hogy milyen volumen mellett lenne egyenlő az egyes változatok szerint elérhető nyereség. Természetesen ez a kérdés is vizsgálható, tanulságokkal is szolgálhat, de nem célszerű szem előtt téveszteni, hogy a különböző tőkeigényű változatoknak eleve különböző a megtérülési követelményként értelmezhető nyereséghozamuk. Az egyes változatok szerinti nyereség azonossága – az azonos tőkeigények esélyétől eltekintve – nem jelent gazdaságossági szempontú egyenértékűséget (Illés, 2009).

Az átfogó jellegű elméleti-módszertani publikációk jelentősége

A diszciplínán belüli ellentmondások fokozatos megszűnésében jelentős szerepet játszhatnak az egységes koncepció szerint kialakított módszertani alaphálóra épülő, átfogó jellegű vállalatgazdaságtani munkák. A felsőoktatás bolognai rendszere szerint az alapképzés első évfolyamára került a vállalati gazdaságtan oktatása, ami nem kedvez az ilyen jellegű publikációk létrejöttének.

A gazdálkodástudomány tanácsadási funkciójának hatékonyabb érvényesülése elsősorban a hazai kis- és középvállalatok számára lenne fontos. Hozzájárulhatna a versenyképességük javulásához. Itt a történetileg kialakult gazdálkodás-módszertani tudásbázis még nem eléggé erős.

Irodalomjegyzék

- ILLÉS M. (1985): Gazdasági kalkuláció és tisztánlátás. *Közgazdasági Szemle*, (3), 320-343.
- ILLÉS M. (1998): Gazdaságtani problémák zavaró hatása a stratégiaalkotásban. In *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülés* (pp. 896-905). Budapest: BKE.
- ILLÉS M. (2002): *Vezetői gazdaságtan*. Budapest: Kossuth.
- ILLÉS M. (2004): A vállalati adósság értékelése a gazdaságossági számításokban. Gazdasági szerkezet és versenyképesség az EU csatlakozás után. In *A VIII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai* (pp. 454-459). Budapest: MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottság.
- ILLÉS M. (2005): A vállalati gazdaságtan alapvető tudományos kérdései. In *Ünnepi tanulmányok Czabán János professzor 70. születésnapjára* (pp. 20-30). Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- ILLÉS M. (2007/a): A hitelkamat, mint "adó pajzs". A szakirodalom tanácsadási célú hasznosíthatóságának néhány problémája. In *Hátrányos helyzetű régiók gazdasági esélyei. VII. Regionális Tanácsadási Konferencia, Miskolc, 2007. szeptember 27.* (pp. 1-12). Miskolc: ME GTK.
- ILLÉS M. (2007/b): Scientific Problems of Modern Approach of Net Present Value. 'Club of Economics in Miskolc' *TMP (Theory, Methodology, Practice)*, 29-35.
- ILLÉS M. (2007/c): Az "éves költség-egyenértékes" gazdasági tartalma és alkalmazási kérdései. In VI. Nemzetközi Konferencia a közgazdász képzés megkezdésének 20. évfordulója alkalmából. Miskolc-Lillafüred, 2007. október 10-11. (pp. 116-125). Miskolc : ME GTK.
- ILLÉS M. (2008): A gazdálkodástudományi eredmények gyakorlati hasznosíthatóságának néhány problémája. In *A gazdasági környezet és a vállalati stratégiák : A IX. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai* (pp. 73-82). Budapest: MTA IX. Osztály Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága.
- ILLÉS M. (2009): Technológiai változatok gazdaságossági szempontú összehasonlítása. In *Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar VII. Nemzetközi Konferencia: I-II. kötet* (pp. 86-93). Miskolc: Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar.
- ILLÉS M. (2011): A fedezeti pont a mikroökonómiában és a vállalati gazdaságtanban. In *Jubileumi tanulmánykötet Nagy Aladár professzor 70. születésnapjára* (pp. 113-126). Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- ILLÉS M. (2012/a): A nettó jelenérték gazdasági tartalma és rangsorképzésre való alkalmassága. *Vezetéstudomány, Különszám*, 13-23.
- ILLÉS M. (2012/b): Links Between Net Present Value and Shareholder Value from a Business Economics Perspective. 'Club of Economics in Miskolc' *TMP (Theory, Methodology, Practice)*, 8 (2), 31-36.